

Γ. ΜΙΚΡΟΥΔΗΣ

1919

ΤΟ ΜΕΤΕΩΡΟ ΒΗΜΑ
ΣΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑ

Χίμαιρα ή Νομοτέλεια;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΘΗΝΑ 2019

ΝΕΦΕΛΗ / ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Γ. Μικρούδης, 1919. Το μετέωρο βήμα στη Μικρασία

1η έκδοση, Απρίλιος 2019

Επιμέλεια και τυπογραφική διόρθωση: Βαρβάρα Καρζή
Σχεδιασμός βιβλίου: Π. Δουβίτσας

ISBN: 978-960-504-246-2

© 2019 Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ και Γ. Μικρούδης

Ασκληπιού 6, Αθήνα 106 80
τηλ.: 210 3639962 – fax: 210 3623093
www.nefelibooks.com

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ	15
1. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	21
Σύντομη Ιστορία της Μικράς Ασίας έως την Άλωση	
2. ΤΟ ΜΩΣΑΪΚΟ ΜΙΑΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ	25
Οι εθνοθρησκευτικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας	
3. ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΡΩΜΙΟΙ	40
Από το Rum Milleti στο ελληνικό έθνος	
4. ΣΤΗΝ ΤΕΛΙΚΗ ΕΥΘΕΙΑ	48
Το Μικρασιατικό Ζήτημα ανακύπτει μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους	
5. Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	55
Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος επιταχύνει τις εξελίξεις	
6. Η ΔΙΧΟΝΟΙΑ	66
Ο Εθνικός Διχασμός (1914-1917)	
7. Η ΑΝΤΑΜΟΙΒΗ	81
Η Ελλάδα επιβραβεύεται για τη συμμετοχή της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	
8. ΤΟ ΜΗΛΟΝ ΤΗΣ ΕΡΙΔΟΣ	88
Σμύρνη και δυτικά παράλια στις αρχές του 20ού αιώνα	
9. ΤΟ ΜΕΤΕΩΡΟ ΒΗΜΑ	96
Η απόβαση στη Σμύρνη	
10. Η ΜΕΓΑΛΥΝΟΜΕΝΗ ΕΛΛΑΣ	102
Η κατάληψη της Θράκης	
11. Η ΑΠΡΟΣΜΕΝΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ	109
Ο Κεμάλ αντιστέκεται, οι Τούρκοι συσπειρώνονται	
12. Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ	115
Η Ελλάδα των δύο ηπείρων και πέντε θαλασσών	
13. ΤΟ ΑΤΥΧΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	122
Ο Αλέξανδρος πεθαίνει, ο Βενιζέλος ηττάται	
14. Η ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗ	131
Η επιστροφή του Κωνσταντίνου στον θρόνο	

15. ΦΥΓΗ ΠΡΟΣ ΤΑ ΕΜΠΡΟΣ	139
Ο στρατός προελαύνει σε Εσκή Σεχίρ-Αφιόν Καραχισάρ	
16. Η ΚΟΡΥΦΩΣΗ	146
Προέλαση και ήττα στον Σαγγάριο	
17. ΤΟ ΤΕΛΜΑ	152
Σεπτέμβριος 1921 - Ιούνιος 1922	
18. ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΚΑΤΑΙΓΙΔΑ	166
Πληθυσμός, διοίκηση και σφάτευμα πριν την κατάρρευση	
19. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ-ΑΣΤΡΑΠΗ	175
Η κεμαλική επίθεση και η άμεση κατάρρευση του μετώπου	
20. Η ΤΕΛΙΚΗ ΛΥΣΗ	184
Η καταστροφή της Σμύρνης, η φυγή του χριστιανικού πληθυσμού	
21. Η ΑΙΧΜΑΛΛΩΣΙΑ	198
Η ομηρία του ενήλικου ανδρικού πληθυσμού	
22. Η ΚΑΘΑΡΣΗ	203
Η εκτέλεση των «πρωταιτίων»	
23. ΤΟ ΝΤΟΜΙΝΟ	211
Η παράδοση της Ανατολικής Θράκης	
24. ΤΙ(Σ) ΠΤΑΙΕΙ;	222
Λαθολογία, μύθοι και πραγματικότητα	
25. Ο ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	231
Το μέτωπο του Πόντου	
26. Ο ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΣ	246
Η Συνθήκη της Λωζάννης	
27. Η ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ	254
Η υποχρεωτική ανταλλαγή αλλογενών πληθυσμών	
28. ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ	262
Οι πρόσφυγες στο νέο ελληνικό κράτος	
29. ΕΝΟΣ ΚΑΚΟΥ ΕΤΕΡΑ ΕΠΟΝΤΑΙ	279
Εθνικός Διχασμός, Εμφύλιος Πόλεμος και Κυπριακό Ζήτημα	
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	284
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	291
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	315
Σημειώσεις	317
Χάρτες	452

Εἰς μνήμην Φιλίως καὶ Γιάννη Κωστιδάκη

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αρχικό ερέθισμα για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου αποτέλεσε η δεύτερη επίσκεψή μου στον τόπο καταγωγής της μητέρας μου, στα παράλια της Μικράς Ασίας, κοντά στον Τσεσμέ. Αν η πρώτη επίσκεψη το 1985 ήταν συγκινησιακά φορτισμένη –λόγω και της παρουσίας συγγενικού προσώπου που είχε γεννηθεί εκεί–, η δεύτερη (2005) αποτέλεσε μια μάλλον δυσάρεστη έκπληξη. Η περιοχή είχε εκ νέου «αφελληνιστεί», ειρηνικά αυτή τη φορά. Οι κάτοικοι του Τσεσμέ, Τουρκοκρήτες στην καταγωγή, δεν μιλούσαν πια ελληνικά, τουλάχιστον όχι δημοσίως, και μάλλον θα ήταν δύσκολο να τους ξεχωρίσεις ανάμεσα σε τόσους τουρίστες αλλά και Τούρκους της ενδοχώρας που αναζητούν εργασία στην αναπτυσσόμενη τουριστική βιομηχανία των ιωνικών παραλίων. Ακόμη, η ραγδαία οικιστική ανάπτυξη, με την ανέγερση τουριστικών καταλυμάτων και εξοχικών κατοικιών, είχε περιορίσει σημαντικά τους παλιούς ρωμαίικους οικισμούς και τα σπίτια με τις ελληνικές επιγραφές. Ευτυχώς η οικογενειακή οικία παρέμενε ακόμη στη θέση της. Ευρισκόμενη στο ανατολικό άκρο του οικισμού, δεν είχε πέσει θύμα των εργολαβικών συνεργείων που δρουν στην περιοχή. Φρειπωμένη και σε κακά χάλια αλλά στη θέση της. Ένα λουκέτο υπεδείκνυε ότι κάποιος ιδιοκτήτης υπήρχε, αν και όχι ιδιαίτερα δραστήριος. Η εύρεσή της ωστόσο δεν σήμαινε και πολλά για την υπόλοιπη οικογένεια. Αν για εμένα ήταν το σπίτι των ανθρώπων με τους οποίους μεγάλωσα, για τα παιδιά μου ήταν μια φρειπωμένη οικία κάποιου που δεν

γνώρισαν ποτέ. Άραγε αληθεύει τελικά ότι κάπου μεταξύ τρίτης και τέταρτης γενιάς οι μνήμες χάνονται;

Πρόθεση του γράφοντος δεν είναι απλώς να αποδοθεί φόρος τιμής σε αγαπημένα πρόσωπα ή έστω να παρατεθούν ορισμένες βιωματικές αφηγήσεις τους, οι οποίες μάλλον δεν θα ξεπερνούσαν τις λίγες σελίδες –αφού οι περισσότεροι απέφευγαν συστηματικά να αναφέρονται σε κείνη την εποχή– και σίγουρα θα υπολείπονταν σε ενδιαφέρον έναντι των άλλων που έχουν καταγραφεί. Τι νόημα έχει λοιπόν η συγγραφή ενός ακόμη βιβλίου για τη Μικρασιατική Καταστροφή και μάλιστα από έναν μη ιστορικό; Η εποχή της ερασιτεχνικής αφήγησης της Ιστορίας –ίδιον παλαιότερων εποχών (Σπύρος Μαρκεζίνης, Σπύρος Λιναρδάτος, Γεώργιος Ρούσσος κ.ά.)– μάλλον έχει παρέλθει και σίγουρα το όνομα και η αναγνωρισιμότητα του συγγραφέα δεν προεξοφλούν το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού.

Η εξήγηση είναι απλή όσο και σύνθετη. Ασχολούμενος, ερασιτεχνικά πάντα, με την εποχή εκείνη, δεν έμεινα ποτέ ικανοποιημένος από τις δύο εκδοχές που, με διάφορες παραλλαγές, κυριαρχούν ακόμη σχετικά με το μικρασιατικό εγχείρημα: η πρώτη που θέλει η Μικρασιατική Εκστρατεία ν' αποτυγχάνει εξαιτίας της ανικανότητας του βασιλιά Κωνσταντίνου και της εχθρότητας των Συμμάχων προς το πρόσωπό του (ίσως και προς την Ελλάδα γενικότερα) και η δεύτερη που θεωρεί το εγχείρημα εξαρχής καταδικασμένο, εξαιτίας της εσφαλμένης –συγγνωστής ή ασύγγνωστης– εκτίμησης των γεωπολιτικών συνθηκών εκ μέρους του ίδιου του Ελευθερίου Βενιζέλου. Αν και μεγάλωσα ακούγοντας από οικεία πρόσωπα την πρώτη απλή και εύπεπτη εκδοχή, ήταν φανερό ότι αυτή δεν θα μπορούσε να αντέξει για πολύ στη βάσανο της επιστημονικής λογικής, έστω και από κάποιον μη ειδικό. Αλλά και

η δεύτερη, που επικρατεί πλέον στον χώρο των ειδικών, δεν με έπεισε ποτέ. Στην τρέχουσα πολιτική ίσως όλα κρίνονται εκ του αποτελέσματος, στην Ιστορία όμως όχι. Αυτή θα καταγράφει και τις (αγαθές ή μη) προθέσεις, καθώς και αν οι αντικειμενικές συνθήκες ήταν τέτοιες που κατέστησαν αναπόφευκτο ένα εγχείρημα. Αλλά και το αν η τυχόν αντίθετη πορεία θα οδηγούσε «κατά τη συνήθη των πραγμάτων πορεία» σε ουσιωδώς καλύτερο αποτέλεσμα. Μπορεί λοιπόν το μικρασιατικό εγχείρημα να εξετασθεί ανεξάρτητα από την (πιο ριψοκίνδυνη) απόφαση για συμμετοχή στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο; Το γεγονός ότι ένα εγχείρημα τελικώς απέτυχε –και μάλιστα με άλλους εκτελεστές– σημαίνει απαραίτητα ότι ήταν εξασχής καταδικασμένο; Μια πιο «συνετή» πολιτική θα είχε εξασφαλίσει την απρόσκοπτη παραμονή του μικρασιατικού ελληνισμού στις πατρογονικές του εστίες ή πολύ περισσότερο την προσάρτηση της Θράκης, Ανατολικής και Δυτικής; Κι αν ναι, γιατί μια τέτοια «συνετή» πολιτική δεν εφαρμόστηκε από τους πολιτικούς αντιπάλους του Βενιζέλου; Γιατί αυτοί συνέχισαν – με μεγαλύτερη ζέση– την πολιτική που εκείνος χάραξε; Πρόκειται απλώς για μία συνήθη αθέτηση προεκλογικών υποσχέσεων ή μήπως για κάτι πιο σύνθετο; Η αποτυχία του όλου εγχειρήματος οφείλεται μόνο στη δυσκολία του ή μήπως και στις εσωτερικές αντιθέσεις και αντιδράσεις; Ήταν ένα σχέδιο εξασχής ανυπέρβλητο για τις δυνατότητες ενός μικρού έθνους ή ενός διαιρεμένου έθνους όπως ήταν η Ελλάδα του Εθνικού Διχασμού; Η διαίρεση εκείνη ήταν μια απλή στοίχιση πίσω από δημοφιλείς ηγέτες ή εξέφραζε υπαρκτές αντίρροπες τάσεις της ελληνικής κοινωνίας ως προς το ζήτημα της περαιτέρω εδαφικής επέκτασης;

Η καταγραφή μιας τρίτης θέσης, όχι απαραίτητα ενδιάμεσης, δεν είναι εύκολη υπόθεση. Άλλωστε ο γράφων δεν δι-

εκδικεί τον ρόλο του ουδέτερου κριτή, αφού και μόνο λόγω καταγωγής, οικογενειακής παράδοσης και βιωμάτων δεν θα μπορούσε να είναι τέτοιος. Αλλά και γιατί η συγκεκριμένη εποχή έχει ακόμη βαρύ φορτίο. Συναισθηματικό πρώτα απ' όλα, αφού σχεδόν οι μισοί Έλληνες έχουν καταγωγή, είτε από τη μία είτε και από τις δύο πλευρές, από τις «χαμένες πατρίδες». Μπορεί μεν οι περισσότεροι να μη γνωρίζουν πολλά για τον τόπο καταγωγής τους, ακόμη λιγότεροι να τον έχουν επισκεφθεί, όμως κάποιοι γνώρισαν καλά τον πόνο, ίσως και το μίσος, των γονιών ή των παππούδων τους. Προσωπικά θέλω να πιστεύω ότι γνώρισα μόνο τον πόνο, ουδέποτε εξάλλου άκουσα από τους δικούς μου παππούδες κάτι που θα μπορούσε να εκληφθεί έστω και ως υπόνοια μίσους για τον αντίπαλο. Αλλά υπάρχει και βαρύ πολιτικό φορτίο. Η Ιστορία εκ των πραγμάτων δεν μπορεί παρά να είναι ιδεολογικοποιημένη. Η πολιτική κληρονομιά του Κωνσταντίνου Α΄, του Ιωάννη Μεταξά, του Ελευθερίου Βενιζέλου αλλά και του μικρού πλην δραστήριου τότε ΣΕΚΕ διεκδικείται ακόμη από πολλούς πολιτικούς χώρους και έχει αφήσει τα σημάδια της στις τρεις μεγάλες ιστορικές παρατάξεις της χώρας μας. Επιπροσθέτως, η μεγαλύτερη αναμφισβήτητα τραγωδία του ελληνισμού στη σύγχρονη ελληνική Ιστορία συνδέεται με τις άλλες δύο, έστω έμμεσα, με το Κυπριακό και τον Εμφύλιο.

Τα στοιχεία αυτά θα επιχειρηθούν ν' αναλυθούν με μια αναγκαία χρονολογική παράθεση των σημαντικότερων γεγονότων τόσο της κρίσιμης περιόδου 1919-1922 όσο και αυτής που προηγήθηκε και αυτής που ακολούθησε, αλλά τελούν σε άμεση συνάρτηση με αυτήν. Επίσης, θα επιχειρηθεί μια στενότερη σύνδεση του μικρασιατικού εγχειρήματος με το αντίστοιχο θρακικό, το οποίο συχνά υποβαθμίζεται από τα περισσότερα σχετικά ιστορικά συγγράμματα (που κυρίως ασχολού-

νται μόνο με την απώλεια της Ανατολικής Θράκης το 1922), με αποτέλεσμα να κυριαρχεί σύγχυση στο ευρύ κοινό, που συνήθως θεωρεί την ελληνική κατάληψη της Θράκης, Ανατολικής και –κυρίως– Δυτικής, περίπου αυτονόητη και ταυτόχρονη της κατάληψης της Μικρασίας. Βέβαια πολλά ενδιαφέροντα, αλλά αρκούντως γνωστά στο ευρύ κοινό, στοιχεία και μαρτυρίες, όπως, για παράδειγμα, αυτά της καταστροφής της Σμύρνης, της προσφυγιάς και της αιχμαλωσίας έπρεπε να υποβαθμιστούν, ώστε το παρόν βιβλίο να εστιάσει σε λιγότερο γνωστές πτυχές του Μικρασιατικού Ζητήματος, που είναι και το ζητούμενο. Επίσης, η προσέγγιση των επιλογών και της δράσης σημαντικών προσώπων (ιδίως του Βενιζέλου), αποκλειστικά κατά την επίμαχη περίοδο –πυκνή ιστορικά αλλά μικρή χρονικά–, είναι αναπόφευκτο να οδηγεί σε παραμορφωτικά συμπεράσματα, υπερτονίζοντας τις αρετές και τα επιτεύγματα κατά τη συγκεκριμένη περίοδο και όχι και τα ελαττώματα ή τις αποτυχίες σε βάθος χρόνου (όπως, για παράδειγμα, το Κίνημα του 1935 ή το Ιδιώνυμο). Ως βενιζελισμός εξάλλου θεωρείται όχι απλώς η προσωπική πορεία του Βενιζέλου ή ακόμη και μιας παράταξης, αλλά μια ολοκληρωμένη προσπάθεια αστικού εκσυγχρονισμού της χώρας στις αρχές του 20ού αιώνα σε όλους σχεδόν τους τομείς,¹ τμήμα της οποίας είναι το εδώ εξεταζόμενο ζήτημα της εδαφικής ολοκλήρωσης κατά την πρώτη περίοδο εξουσίας του (και η ελληνοτουρκική προσέγγιση κατά τη δεύτερη). Η επέκταση ωστόσο σε άλλες ιστορικές περιόδους ή σε άλλους τομείς θα δημιουργούσε περισσότερα προβλήματα απ' όσα θα αντιμετώπιζε.

Οι ημεροχρονολογίες είναι κατά κανόνα με το τότε ισχύον ημερολόγιο, το Ιουλιανό ή Παλαιό Ημερολόγιο (συχνά παρατίθενται και οι δύο). Αναγκαία κρίθηκε η παράθεση εκτενών στατιστικών –πληθυσμιακών–, εθνολογικών στοιχείων, κου-

ραστικών ίσως για τον μη εξοικειωμένο αναγνώστη, απαραίτητων ωστόσο για να αναδειχθεί ένας βασικός στόχος αυτού του βιβλίου, ότι η κρίση της Ιστορίας συχνά στηρίζεται όχι απλώς στο πλεονέκτημα της ύστερης γνώσης αλλά και της ύστερης πραγματικότητας.

Γ. Μικρούδης
Αθήνα, 2018

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ (1909-1924)

- Αύγουστος 1909.** Εκδηλώνεται το Κίνημα στο Γουδί από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Οι βασιλόπαιδες απομακρύνονται από το στράτευμα.
- Δεκέμβριος 1909.** Έρχεται στην Αθήνα ο Βενιζέλος ύστερα από πρόσκληση του Στρατιωτικού Συνδέσμου.
- Αύγουστος 1910.** Ο Βενιζέλος ιδρύει το Κόμμα των Φιλελευθέρων.
- Οκτώβριος 1910.** Σχηματίζεται η πρώτη κυβέρνηση Βενιζέλου.
- Νοέμβριος 1910.** Το Κόμμα των Φιλελευθέρων κερδίζει πανηγυρικά τις εκλογές.
- Ιούνιος 1911.** Το Σύνταγμα αναθεωρείται, ο Κωνσταντίνος επανέρχεται στο στράτευμα.
- Σεπτέμβριος 1912.** Έναρξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου. Η Ελλάδα επεκτείνεται εις βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε Ήπειρο, δυτική Μακεδονία, Θεσσαλονίκη, νησιά του βόρειου Αιγαίου.
- Μάρτιος 1913.** Δολοφονείται στη Θεσσαλονίκη ο βασιλέας Γεώργιος Α΄. Τον διαδέχεται ο υιός του Κωνσταντίνος Α΄.
- Ιούνιος 1913.** Έναρξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου. Η Ελλάδα επεκτείνεται εις βάρος της Βουλγαρίας σε ανατολική και βορειοανατολική Μακεδονία.
- Ιούνιος 1914.** Δολοφονία του διαδόχου της Αυστροουγγαρίας από Σέρβο εθνικιστή. Προετοιμασίες πολέμου. Απέλαση Ελλήνων από Ιωνία, Αιολίδα και Θράκη (Πρώτος Διωγμός).

- Ιούλιος 1914.** Η Αυστροουγγαρία κηρύσσει τον πόλεμο στη Σερβία. Έναρξη Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.
- Οκτώβριος 1914.** Η Ελλάδα καταλαμβάνει τη Βόρειο Ήπειρο «προσωρινά», με την έγκριση της Αντάντ.
- Νοέμβριος 1914.** Η Τουρκία εισέρχεται στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων (Γερμανία, Αυστροουγγαρία).
- Φεβρουάριος 1915.** Ο Βενιζέλος παραιτείται, λόγω διαφωνίας του με τον Κωνσταντίνο για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο με το πλευρό της Αντάντ. Οι Αγγλογάλλοι καταλαμβάνουν de facto Λήμνο, Ίμβρο και Τένεδο για ενδεχόμενη απόβαση στα Δαρδανέλια.
- Μάρτιος 1915.** Η Βόρειος Ήπειρος κηρύσσει την ένωσή της με την Ελλάδα.
- Απρίλιος 1915.** Αποτυχημένη απόβαση ισχυρών αγγλογαλλικών δυνάμεων στην Καλλίπολη. Η Ιταλία προσχωρεί στην Αντάντ.
- Μάιος 1915.** Ο Βενιζέλος κερδίζει τις εκλογές. Ο Κωνσταντίνος εμμένει στην ουδετερότητα.
- Σεπτέμβριος 1915.** Η Βουλγαρία προσχωρεί στις Κεντρικές Δυνάμεις (Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Οθωμανική Αυτοκρατορία). Ο Βενιζέλος παραιτείται εκ νέου.
- Οκτώβριος 1915.** Οι Κεντρικές Δυνάμεις καταλαμβάνουν το Βελιγράδι. Η Βρετανία προσφέρει στην κυβέρνηση Ζαΐμη την Κύπρο για να συμμετάσχει στον πόλεμο. Η πρόταση απορρίπτεται.
- Δεκέμβριος 1915.** Αποχή του Κόμματος των Φιλελευθέρων από τις εκλογές. Ο Εθνικός Διχασμός βαθαίνει.
- Ιανουάριος 1916.** Οι Βρετανοί αποσύρονται οριστικά από τα Δαρδανέλια. Οι Γάλλοι καταλαμβάνουν την Κέρκυρα.
- Φεβρουάριος 1916.** Η εξόριστη σερβική κυβέρνηση και περισσότεροι από 150.000 Σέρβοι οπλίτες και πολίτες εγκα-

- θίστανται στην Κέρκυρα. Θα παραμείνουν έως το φθινόπωρο του 1918.
- Μάιος 1916.** Εκούσια παράδοση από την κωνσταντινική κυβέρνηση του οχυρού Ρούπελ στη Βουλγαρία. Βουλγαρική προέλαση σε ανατολική Μακεδονία χωρίς αντίσταση. Οι Ιταλοί αποβιβάζονται σε Βόρειο Ήπειρο.
- Αύγουστος 1916.** Οι Βούλγαροι καταλαμβάνουν Φλώρινα και Καβάλα.
- Σεπτέμβριος 1916.** Σχηματίζεται βενιζελική Προσωρινή Κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη. Προσχωρούν Κρήτη και νησιά ανατολικού Αιγαίου.
- Οκτώβριος 1916.** Ο ιταλικός στρατός προελαύνει σε Βόρειο Ήπειρο.
- Νοέμβριος 1916.** Απόβαση γαλλικών στρατευμάτων στο Φάληρο. Αιματηρές συγκρούσεις με μονάδες βασιλοφρόνων Επιστράτων.
- Νοέμβριος 1916.** Η Αντάντ επιβάλλει ναυτικό αποκλεισμό στην Ελλάδα. Πογκρόμ κατά των βενιζελικών. Ανάθεμα κατά Βενιζέλου από Ιερά Σύνοδο.
- Μάιος 1917.** Οι Ιταλοί καταλαμβάνουν Ιωάννινα και Θεσπρωτία και προελαύνουν προς Πρέβεζα.
- Ιούνιος 1917.** Απομακρύνεται ο Κωνσταντίνος. Ορκίζεται ο Αλέξανδρος. Ο Βενιζέλος αναλαμβάνει την πρωθυπουργία. «Αναβιώνει» η Βουλή του Μαΐου 1915. Η Ελλάδα κηρύσσει τον πόλεμο κατά των Κεντρικών Δυνάμεων.
- Σεπτέμβριος 1917.** Οι Ιταλοί αποχωρούν από τα Ιωάννινα, αλλά παραμένουν στη Βόρειο Ήπειρο.
- Νοέμβριος 1917.** Επικράτηση των μπολσεβίκων στη Ρωσία.
- Φεβρουάριος 1918.** Η Ρωσία αποσύρεται από την Τραπεζούντα.
- Μάρτιος 1918.** Υπογράφεται η Συνθήκη Μπρεστ-Λιτόφσκ με-

- ταξύ Γερμανίας και σοβιετικής Ρωσίας. Η τελευταία προβαίνει σε σημαντικές εδαφικές παραχωρήσεις (Πολωνία, Καρελία, δυτική Ουκρανία, Υπερκαυκάσια).
- Σεπτέμβριος 1918.** Συνθηκολογεί η Βουλγαρία.
- Οκτώβριος 1918.** Συνθηκολογεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το θωρηκτό *Αβέρωφ* εισέρχεται στην υπό συμμαχική κατοχή Κωνσταντινούπολη.
- Νοέμβριος 1918.** Τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.
- Ιανουάριος 1919.** Συνδιάσκεψη των νικητριών Δυνάμεων στο Παρίσι.
- Μάιος 1919.** Απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη. Αιματηρά επεισόδια. Ο ελληνικός στρατός προελαύνει στη δυτική Μικρασία. Ο Κεμάλ οργανώνει κίνημα αντίστασης στην Ανατολία.
- Νοέμβριος 1919.** Υπογράφεται η Συνθήκη του Νεϊγύ. Η Βουλγαρία παραιτείται υπέρ των προεχουσών Δυνάμεων εφ' όλων των κυριαρχικών της δικαιωμάτων επί της Δυτικής Θράκης.
- Μάιος 1920.** Τα συμμαχικά στρατεύματα αντικαθίστανται από ελληνικά στη Δυτική Θράκη.
- Ιούλιος 1920.** Ο ελληνικός στρατός προελαύνει στη βόρεια Μικρά Ασία (Προύσα, Κίο κλπ.). Υπογράφεται η Συνθήκη των Σεβρών. Απόπειρα δολοφονίας κατά Βενιζέλου. Δολοφονία Ίωνα Δραγούμη. Πογκρόμ κατά αντιβενιζελικών.
- Αύγουστος 1920.** Ο ελληνικός στρατός προελαύνει στην Ανατολική Θράκη.
- Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 1920.** Προέλαση των κεμαλικών σε Αρμενία και Πόντο. Θάνατος του πρίγκιπα Αλέξανδρου.
- Νοέμβριος 1920.** Ο Βενιζέλος ηττάται στις εκλογές.
- Δεκέμβριος 1920.** Ο Κωνσταντίνος επιστρέφει στον θρόνο.

- Μάρτιος 1921.** Προέλαση ελληνικού στρατού σε Εσκή Σεχίρ και Αφιόν Καραχισάρ. Αναλαμβάνει την προεδρία των ΗΠΑ ο ρεπουμπλικάνος Ουώρεν Χάρντινγκ, οπαδός του απομονωτισμού της χώρας του στις διεθνείς σχέσεις.
- Ιούλιος 1921.** Η Ιταλία αποσύρεται από τη νότια Μικρά Ασία.
- Αύγουστος 1921.** Αποτυχημένη προέλαση του ελληνικού στρατού προς Σαγγάριο και Άγκυρα.
- Οκτώβριος 1921.** Υπογράφεται συνθήκη μεταξύ γαλλικής κυβέρνησης και κεμαλικών. Οι Γάλλοι αποσύρονται από την Κιλικία.
- Νοέμβριος 1921.** Οι προέχουσες Δυνάμεις αποφασίζουν την οριστική παραχώρηση της Βορείου Ηπείρου στην Αλβανία.
- Μάρτιος 1922.** Οι Σύμμαχοι προτείνουν απόσυρση της Ελλάδας από Μικρά Ασία και από μέρος της Ανατολικής Θράκης. Η Ελλάδα αποδέχεται κατ' αρχάς το σχέδιο, αλλά στη συνέχεια αυτό ναυαγεί.
- Ιούλιος 1922.** Μεταφέρονται μονάδες του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία στη Θράκη με σκοπό την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Το σχέδιο εγκαταλείπεται.
- Αύγουστος 1922.** Σαρωτική αντεπίθεση των κεμαλικών. Το μέτωπο καταρρέει μέσα σε λίγες ημέρες.
- Σεπτέμβριος 1922.** Καταστροφή της Σμύρνης. Εκτεταμένες σφαγές αμάχων. Ο ελληνικός στρατός εγκαταλείπει τη Μικρά Ασία. Εκδηλώνεται αντιβασιλικό στρατιωτικό κίνημα. Ο Κωνσταντίνος αποχωρεί εκ νέου. Υπογράφεται η Ανακωχή των Μουδανιών.
- Οκτώβριος 1922.** Ο ελληνικός στρατός και ο ελληνικός πληθυσμός εγκαταλείπουν την Ανατολική Θράκη. Έντονο προσφυγικό πρόβλημα.
- Νοέμβριος 1922.** Εκτελούνται στο Γουδί έξι επιφανείς αντιβενιζελικοί.

Ιούλιος 1923. Υπογράφεται η Συνθήκη της Λωζάννης μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας. Χερσαίο όριο συμφωνείται ο ποταμός Έβρος. Ανταλλαγή πληθυσμών.

Δεκέμβριος 1923. Ο Γεώργιος Β΄ αναχωρεί από την Ελλάδα.

Μάρτιος 1924. Ανακηρύσσεται η αβασίλευτη δημοκρατία.

Σεπτέμβριος 1924. Αναχωρούν για την Ελλάδα και οι τελευταίοι ελληνορθόδοξοι πληθυσμοί της Μικράς Ασίας.

1. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

*Ὀλβιος ὅστις τῆς Ἱστορίας
ἔσχεν μάθησιν,
μήτε πολιτῶν ἐπὶ τημοσύνην
μήτ' εἰς ἀδίκους πράξεις ορμῶν.*

Ευριπίδης, Ἀντιόπη

Ἡ Μικρὰ Ἀσία (ἢ Ελάσσων Ἀσία) αποτελεί τὴ δυτικότερη προέκταση τῆς Ἀσίας καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς σημερινῆς Δημοκρατίας τῆς Τουρκίας. Ἡ περιοχή ορίζεται ἀπὸ τὴ Μαύρη Θάλασσα στα βόρεια, τὴ θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ στα βορειοανατολικά, τὴ Μεσόγειο θάλασσα στα νότια καὶ τὸ Αἰγαίον πέλαγος στα δυτικά. Παραδοσιακά θεωρεῖται ὅτι εκτείνεται στα ανατολικά σε μιὰ γραμμὴ ἀπὸ τὸν κόλπο τῆς Ἀλεξανδρέττας μέχρι τὴ Μαύρη Θάλασσα, αποτελώντας περίπου τὰ δύο τρίτα τοῦ ασιατικοῦ τμήματος τῆς σημερινῆς Τουρκίας [βλ. Χάρτη ν. 1]. Συχνά θεωρεῖται συνώνυμη ὅλης τῆς Ἀσιατικῆς Τουρκίας καὶ ονομάζεται καὶ «Ἀνατολία» (στα τουρκικὰ Anadolu).

Ἡ περιοχή αὐτὴ αποτελεί πεδίο ἐλληνικοῦ ενδιαφέροντος, ἀφοῦ ἐκεῖ κατοικοῦσε ἐλληνορθόδοξος πληθυσμός, εἴτε πλειοψηφικός (στα δυτικά καὶ βόρεια παράλια) εἴτε μειοψηφικός (στην ἐνδοχώρα καὶ στα νότια παράλια). Με ἐξαίρεση τὴν περιοχή τῆς Κιλικίας, ποὺ ἀνήκε στο Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας,¹ ἡ Μικρὰ Ἀσία υπήγετο στὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ οποῖου οἱ μητροπόλεις ἀσκού-

σαν όχι μόνο πνευματική αλλά και διοικητική εξουσία επί του ποιμνίου. Λόγω της γεωγραφικής της απομόνωσης, ιστορική, γλωσσική και πολιτιστική ιδιαιτερότητα εμφανίζει η περιοχή του λεγόμενου «ιστορικού Πόντου», μία έκταση 70.000 τ.χλμ. περίπου, από τη Σινώπη έως τη Ριζούντα [βλ. Χάρτη ν. 2], η οποία συχνά εξετάζεται παράλληλα ή και ξεχωριστά από τον λοιπό ελληνισμό. Αντίθετα, λόγοι ιστορικοί και γεωπολιτικοί καθιστούν συχνά αναγκαία την παράλληλη εξέταση του μικρασιατικού ελληνισμού με αυτόν της Ανατολικής Θράκης και της Κωνσταντινούπολης, η οποία εξάλλου έχει και ασιατικό τμήμα (Σκούταρι ή Χρυσούπολη).

Η ελληνική παρουσία στην περιοχή ανάγεται περίπου στο 1100 π.Χ., όταν υπό την πίεση των Δωριέων πληθυσμοί από Ήπειρο και Θεσσαλία εγκαταστάθηκαν στα νησιά του Αιγαίου και στις ακτές της Μικράς Ασίας. Από τον 11ο αιώνα έως τα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. μετανάστευσαν διαδοχικά Ίωνες, Αιολείς και Δωριείς και σύντομα εγκαθίδρυσαν έναν αξιόλογο πολιτισμό, που θεωρείται από πολλούς ως το πρώτο κεφάλαιο του δυτικού πολιτισμού, κυρίως εξαιτίας της φιλοσοφικής σκέψης που παρήγαγε.² Η περιοχή αποτέλεσε πεδίο διπλωματικών και στρατιωτικών αντιπαραθέσεων μεταξύ των μεγάλων ελληνικών πόλεων –κυρίως των Αθηνών– και των Περσών, υπό την κυριαρχία των οποίων παρέμεινε (με διαλείμματα) έως την κατάκτησή της από τον Μεγάλο Αλέξανδρο (μάχη του Γρανικού, 334 π.Χ.). Οι Σελευκίδες, διάδοχοι του Αλεξάνδρου, δημιούργησαν τα ελληνιστικά βασίλεια του Πόντου, της Βιθυνίας, της Καππαδοκίας, της Περγάμου, της Κιλικίας κλπ., ενώ Κέλτες επιδρομείς αυτό της Γαλατίας. Η περίοδος αυτή –ελληνιστική– διακρίνεται για τον ειρηνικό γλωσσικό και πολιτιστικό εξελληνισμό της περιοχής μέχρι τον 1ο αιώνα π.Χ. Ακολουθεί η ρωμαϊ-

κή εποχή (από το 133 π.Χ.), κατά την οποία όμως το ελληνιστικό πνεύμα παρέμεινε κυρίαρχο. Πέρα από την παρουσία συμπαγών ελληνικών πληθυσμών στα παράλια, ήδη από την αρχή της πρώτης χιλιετίας π.Χ. πολλοί γηγενείς κάτοικοι της ενδοχώρας είχαν εξελληνιστεί, γλωσσικά και πολιτιστικά.³

Μετά τη διάσπαση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η Μικρά Ασία υπήχθη υπό τον έλεγχο της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, γνωστής και ως Βυζαντινής,⁴ αποτελώντας τον βασικό της πυλώνα αλλά και πρόσφορο χώρο διάδοσης του χριστιανισμού. Οι απλοί κάτοικοι δεν θα υιοθετήσουν ποτέ την επίσημη (έως τον 7ο αιώνα μ.Χ.) λατινική γλώσσα, υιοθέτησαν ωστόσο το όνομα «Ρωμαίος»,⁵ η γνωστή παραφθορά του οποίου («Ρωμικός») χρησιμοποιείτο ευρύτατα έως και μερικές δεκαετίες πριν⁶. Για τους δυτικούς ωστόσο παρέμεναν «Έλληνες», προσφώνηση που μπορεί να οδηγούσε ακόμη και σε διπλωματικά επεισόδια,* διότι η λέξη «Έλληνας» ταυτιζόταν με τη λέξη «ειδωλολάτρης». «Βλασφημίαν ήκουαν αν τους ονόμαζε τις Γραικούς ή Έλληνας».⁷ Η Αυτοκρατορία θα παρέμενε κατ' όνομα «Ρωμαϊκή» ως το τέλος. Το ανατολικό τμήμα της Μικράς Ασίας αποτέλεσε πεδίο μαχών μεταξύ Βυζαντινών και Περσών αρχικά και, στη συνέχεια, μεταξύ Βυζαντινών και Αράβων, ενώ από τον 11ο αιώνα αρχίζει η συστηματική εγκαθίδρυση τουρκικών φύλων, των Σελτζούκων στην αρχή και των Οθωμανών αργότερα.

---

* Το 968 μ.Χ. δεν έγιναν δεκτοί στην αυτοκρατορική αυλή δυτικοί απεσταλμένοι που έφθασαν στην Κωνσταντινούπολη με επιστολή που απευθυνόταν στον Αυτοκράτορα των Ελλήνων (Runciman, *Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία*, σ. 148). Η ονομασία «Έλληνες» θα αρχίσει να υιοθετείται από Βυζαντινούς κατά τον 15ο αιώνα, κυρίως όμως από λόγιους και διανοούμενους (στο ίδιο, σ. 147-150).

Μετά την πρώτη άλωση της Κωνσταντινουπόλεως (1204) σημαντικό τμήμα της δυτικής Μικράς Ασίας περιήλθε στην εξουσία της Αυτοκρατορίας της Νικαίας (1204-1261) και μετά το 1261 στην ανασυσταθείσα Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Τον 14ο αιώνα η κυριαρχία των Τούρκων εξαπλώνεται σε όλη σχεδόν τη Μικρά Ασία και το 1390 καταλαμβάνεται το τελευταίο οχυρό των Βυζαντινών, η Φιλαδέλφεια. Η δεύτερη άλωση της Κωνσταντινουπόλεως (1453) σηματοδοτεί και επίσημα τη μετάβαση στην οθωμανική εποχή, αν και αυτή είχε ήδη προ πολλού αρχίσει. Μετά από οκτώ έτη θα καταλυθεί και η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας των Κομνηνών (1204-1461), το τελευταίο απομεινάρι της (μετα)βυζαντινής παρουσίας στην Ασία.

2. ΤΟ ΜΩΣΑΪΚΟ ΜΙΑΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Η Τουρκία δεν μπορεί να αναγεννηθεί σαν σύνολο γιατί αποτελείται από διαφορετικές χώρες. Κανένα υλικό συμφέρον, καμιά κοινή εξέλιξη που θα μπορούσε να τις συνδέσει δεν είχαν δημιουργηθεί.

Ρόζα Λούξεμπουργκ, «Οι αγώνες στην Τουρκία και η σοσιαλδημοκρατία», *Sächsische Arbeiter-Zeitung*, Οκτώβριος 1896

Το οθωμανικό σουλτανάτο ήταν αρχικά ένα από τα πολλά μικρά τουρκομανικά κρατίδια που προέκυψαν μετά την κατάρρευση των Σελτζούκων Τούρκων του Ικονίου (1080-1307). Σύντομα κυριάρχησε σε όλη τη Μικρά Ασία –ήδη στα τέλη του 14ου αιώνα την είχε καταλάβει σχεδόν ολόκληρη (πλην του Πόντου)–, ενώ μετά τις νίκες επί των Βουλγάρων και των Σέρβων (1382-1389) εδραιώθηκε και σε μεγάλο μέρος της Βαλκανικής. Έως το 1500 όλη σχεδόν η ηπειρωτική Ελλάδα ήταν υπό την κατοχή του. Θα φτάσει στο απόγειό του τον 16ο αιώνα, εκτεινόμενο σε τρεις ηπείρους – Βαλκανική Χερσόνησο, Ουγγαρία, Μολδοβλαχία, νότια Ουκρανία, Αζερμπαϊτζάν, Συρία, Ιράκ, Σαουδική Αραβία, Αίγυπτο, Λιβύη και Αλγερία [βλ. Χάρτη ν. 3]. Έφτασε μάλιστα να κινδυνεύσει άμεσα και η Βιέννη. Η αποτυχία της κατάληψής της κατά τη δεύτερη πολιορκία της (1683) σήμανε την αρχή μιας περιόδου στασιμότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που από τα τέλη του 18ου αιώνα θα εξελιχθεί σε παρακμή, σε σημείο ώστε να χα-

ρακτηρίζεται στα διπλωματικά fora ως ο «Μέγας Ασθενής».¹ Τον 19ο αιώνα θ' αντιμετωπίσει μια σειρά από εξεγέρσεις των βαλκανικών χριστιανικών λαών και θ' αρχίσει σταδιακά ν' αποσύρεται από τα ευρωπαϊκά εδάφη, από τα οποία σχεδόν θα εκδιωχθεί μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους.

Σε αντίθεση με τη Βαλκανική Χερσόνησο, όπου οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί ήταν κατά βάση μειοψηφικοί έναντι των χριστιανικών –όχι απαραίτητα όμως και έναντι καθεμίας εθνικής ομάδας ξεχωριστά–, στη Μικρά Ασία η πληθυσμιακή κυριαρχία τους ήταν αναμφισβήτητη, αν και όχι χωρίς εξαιρέσεις. Πράγματι με βάση την οθωμανική απογραφή των ετών 1907-1910 και την αντίστοιχη (ανεπίσημη) του Οικουμενικού Πατριαρχείου του 1912, οι Οθωμανοί μουσουλμάνοι ανέρχονταν σε περίπου το 73%-75% του μικρασιατικού πληθυσμού.² Βέβαια μουσουλμάνοι δεν σήμαινε απαραίτητα και Τούρκοι, καθώς, όπως και στους ορθοδόξους, υπήρχαν πολλές και διαφορετικές φυλές, όπως Κούρδοι, Κιρκάσιοι, Λαζοί κλπ. Ωστόσο, σε μια αυτοκρατορία οργανωμένη σε θρησκευτική βάση, το κυρίαρχο κριτήριο ήταν το θρησκευτικό και όχι το γλωσσικό.³ Οι δυτικοί συχνά αναφέρονταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ως «Τουρκία» και στους μουσουλμάνους κατοίκους της ως «Τούρκους», αν και οι τελευταίοι μάλλον απέφευγαν αυτή την ορολογία.⁴

Επειδή οι αλλόθρησκοι πληθυσμοί θεωρήθηκαν εν δυνάμει ύποπτοι, οι μουσουλμάνοι ήταν έως και τον 19ο αιώνα οι μόνοι που υπέκειντο σε στρατολόγηση, κάτι που τους απάλλασσε μεν από τις περισσότερες φορολογικές υποχρεώσεις προκαλούσε ωστόσο συχνά προβλήματα στην οικογενειακή συνολοκλή. «Οι Τούρκοι νυμφεύονται εις ηλικίαν δέκα οκτώ ετών. Αλλά μετά τρία ή τέσσερα έτη στρατεύονται. Αι γυναίκες των τότε, μένουσαι μόναι, γίνονται κακοήθεις και διάγουν εν γέ-

νει βίον παν άλλον ή νόμιμον και ηθικόν», θα διαπιστώσει κάπως χαιρέκακα ο Παντελής Κοντογιάννης.⁵ Οι μουσουλμάνοι διέθεταν το αποκλειστικό σχεδόν προνόμιο στελέχωσης του διοικητικού μηχανισμού, της αστυνομίας και του στρατού. Η πλειοψηφία ωστόσο ασχολείτο κυρίως με την καλλιέργεια της γης και τη διαχείριση ακινήτων, ενώ η ανυπαρξία μουσουλμανικής εμπορομεσιτικής τάξης αποδίδεται στην αποστροφή του ισλάμ έναντι του εμπορίου και της τοκογλυφίας. Τα «ανέντιμα» επαγγέλματα αφέθηκαν στα χέρια αλλογενών και αλλοθρήσκων.⁶

Οι πολυπληθείς μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί της αυτοκρατορίας ήταν οργανωμένοι με το διοικητικό σύστημα των μιλλέτ. Η λέξη «μιλλέτ» είναι αραβική (millet) και σημαίνει «έθνος», όχι όμως με την έννοια που γνωρίζουμε σήμερα υπό την επίδραση του Διαφωτισμού. Στη σημερινή πραγματικότητα μάλλον αποδίδεται καλύτερα ως «θρησκευτική εθνότητα». Τα αναγνωρισμένα μιλλέτ ήταν όμως μόνο τρία, το (μονοφυσικό) αρμενικό, το εβραϊκό και το ελληνορθόδοξο (Rum Milleti) όπου ανήκαν όλοι οι ορθόδοξοι πληθυσμοί, ανεξαρτήτως γλώσσας (ελληνικής, σλαβικής, αλβανικής, τουρκικής, ρουμανοβλαχικής). Οι πιστοί των μιλλέτ ήταν ελεύθεροι να εκτελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και να ρυθμίζουν τις υποθέσεις τους σύμφωνα με τα έθιμα και τις παραδόσεις τους, με την αυτονόητη προϋπόθεση της υπακοής στην αυτοκρατορία.⁷ Οι νομικές και περιουσιακές διαφορές που προέκυπταν μεταξύ των πιστών του ιδίου μιλλέτ ανήκαν στη δικαιοδοσία των θρησκευτικών αρχών. Ο επικεφαλής κάθε μιλλέτ –συνήθως ισόβιος– διοριζόταν από τον σουλτάνο μεταξύ διαφόρων υποψηφίων, που προτείνονταν από την εκκλησιαστική ηγεσία. Ήταν υπεύθυνος για τη νομιμοφροσύνη του ποιμνίου του και για τη συλλογή των φόρων.⁸ Αυτός με τη σειρά του

μεταβίβαζε το δικαίωμά του σε κατώτερους ιεραρχικά αξιωματούχους (π.χ. ο πατριάρχης σε μητροπολίτες) κι εκείνοι με τη σειρά τους έπρατταν το ίδιο. Έτσι, ο ιερέας μιας κωμόπολης ήταν ταυτόχρονα για τους ομοθρήσκους του δήμαρχος, δικαστής, συμβολαιογράφος και φοροεισπράκτορας, και οι αποφάσεις του ήταν υποχρεωτικές για την οθωμανική διοίκηση.⁹ Μόνο αν η διαφορά προέκυπτε μεταξύ δύο αλλοθρήσκων έπρεπε να διευθετηθεί από Οθωμανό δικαστή (kadi), στη δικαιοδοσία του οποίου υπήγοντο και τα σοβαρότερα ποινικά αδικήματα όπως δολοφονία, κλοπή κλπ. Το σύστημα αυτό εξασφάλιζε στην οθωμανική διοίκηση από τη μια πλευρά την απεμπλοκή της από δευτερεύουσες υποθέσεις και από την άλλη έναν σημαντικό βαθμό αυτοδιοίκησης στις διαφορετικές εθνότητες, που καθιστούσε πιο ανεκτή την οθωμανική κυριαρχία. Η ειρωνεία του πράγματος είναι ότι, με την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως και την κατάλυση της μικροσκοπικής (πλέον) Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αποκαταστάθηκε η εξουσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε όλους σχεδόν τους ορθοδόξους της Βαλκανικής και της Μικράς Ασίας.

Οι Αρμένιοι κατάγονται από τους αρχαίους Χουρρίτες που εμφανίστηκαν την 3η χιλιετία π.Χ. γύρω από το βιβλικό βουνό Αραράτ. Το πρώτο Αρμενικό Βασίλειο ιδρύθηκε περί το 600 π.Χ. και έφτασε στο απόγειό του το 90 π.Χ., εκτεινόμενο από την Κασπία Θάλασσα έως τη Μεσόγειο. Στις αρχές του 4ου αιώνα μ.Χ. έγινε το πρώτο κράτος που υιοθέτησε τον χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία, τριάντα χρόνια πριν βαπτιστεί χριστιανός ο Μέγας Κωνσταντίνος. Πολλοί και σημαντικοί αυτοκράτορες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν Αρμένιοι,* γε-

---

* Αρμένιοι Βυζαντινοί αυτοκράτορες ήταν, μεταξύ άλλων, ο Λέων Ε΄ ο Αρμένιος (813-820), ο Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός (886-912), οι Λε-

γονός μάλλον άγνωστο στους περισσότερους Έλληνες*. Αυτοί πάντως ανήκαν στο επίσημο ορθόδοξο δόγμα (Αρμενορωμιόι), σε αντίθεση με τους περισσότερους Αρμένιους που ήταν –και είναι– μονοφυσίτες.¹⁰ Υπάρχουν και αρκετοί καθολικοί ή προτεστάντες, διαφόρων δογμάτων, αποτέλεσμα της έντονης δράσης ιεραποστολικών ταγμάτων στην περιοχή της Μικράς Ασίας στα τέλη του 19ου αιώνα,¹¹ τα οποία στόχευαν πρωτίστως στους Αρμένιους, ως την πιο ευάλωτη, λόγω ένδειας και διώξεων, κοινότητα¹². Σύμφωνα με την επίσημη οθωμανική απογραφή (1907-1910) και την αντίστοιχη του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1912), οι Αρμένιοι αποτελούσαν το 5,5% έως 6,3% (αντιστοίχως) των κατοίκων της Μικρασίας. Κατοικούσαν κυρίως στις ανατολικές επαρχίες (Σεβάστεια, Ερζερούμ, Άδανα κ.α.), ωστόσο, λόγω εσωτερικής μετανάστευσης και διωγμών, υπήρχαν αξιόλογες κοινότητες σε όλη σχεδόν την αυτοκρατορία.¹³

κατηνοί (919-945), ο Νικηφόρος Β΄ Φωκάς (963-969), ο Ιωάννης Α΄ Τσιμισκής (969-976), ενώ αρμένικες ρίζες είχαν ο Ηράκλειος (610-641) και ο Βασίλειος Α΄ (867-886), ιδρυτής της Μακεδονικής Δυναστείας, που καλείται και Αρμενική (Chahin, *The Kingdom of Armenia*, σ. 232).

* Ο Κωνσταντινουπολίτης Γεώργιος Θεοδοκάς (1905-1966) περιγράφει γλαφυρά στο αυτοβιογραφικό βιβλίο του Λεωνής (σ. 45) τη στιγμή που ο ήρωας μαθαίνει ότι οι Νικηφόρος Φωκάς και Ιωάννης Α΄ Τσιμισκής ήταν Αρμένιοι: «Αδύνατο ... Θα το έγγραφαν τα βιβλία, αυτά τα πράματα δεν είναι μυστικά. Όποιοι είναι Αρμένηδες τους ξέρουμε. Έχουνε και ονόματα δικά τους, αλλιώςτικα: Αγκόπ, Καραμπέτ, Καλαφατιάν, Τουρκομιάν, όχι Νικηφόρος και Φωκάς και Ιωάννης! Δεν ήθελε να πει ο Λεωνής πως οι Αρμένηδες είναι κακοί άνθρωποι ... Μα τέλος πάντων δεν κάνουν για Αυτοκράτορες και για αρχιστράτηγοι, δεν είναι δική τους δουλειά αυτά τα πράματα, και μάλιστα να κυβερνούν αυτοί τους Έλληνες και την Πόλη!».